

C) MEZŐGAZDASÁG.

I. Földmívelés. Talajviszonyok. — Aradvármegye talajviszonyait a katasteri felvételek alkalmával gyűjtött adatok alapján a következőkben ismertetem.

Geologiai képződés tekintetében ezen három főtalaj nemét lehet megkülönböztetni: őstalajt, özönképződményt és áradmányt. A kőzetek málladékából képződött őstalajból alakult a megye hegyes és dombos felülete. Ezen talajnem többé-kevésbé sűrke vagy sárgás-szürke színű s a Fehér-Körös-menti emelkedéseken homokkő és kis részben trachit, a Maros-menti hegyeken agyagpala málladékából képződött. A réteg mélysége a fekvés kisebb vagy nagyobb szögű emelkedésétől és részben a lejtő irányától függ, mert a déli lejtőkön tapasztalás szerint a talaj rétege rendszeren sekélyebb, mint az éjszaki oldalokon, mivel ott a gyakoribb olvadások több földet mosnak le. Ezen talajnem termőképessége csekély, mert az esővizek a hegyoldalokról a termő réteget többé-kevésbé lehordják és a legmeredekebb lejtőkön sziklák jönnek felszínre. Túlnyomóan erdősegeket, nagyrészen havasi és hegyi legelőket s hegyi réteket és csak igen csekély mértékben szántókat és szőlőterületeket képeznek. — Az özön-képződmény (tengeri lerakódás, diluvium) a megye összes hullámos és majdnem összes róna részét képezi. E talajnem felső rétege többé-kevésbé sötét színű korhany-tartalmú és $\frac{3}{4}$ —3 láb magasságú; alsó rétege pedig sárgás, mész- vagy márga-vegyületű agyag-, homag-, vagy özönvízi homokból áll. — Az áradmány (folyóvízi lerakódás, alluvium) a két Körös és a Maros, valamint az ezekbe ömlő mellék-vizek mentén a hegyekről lemosott és tovább hordott termőréteg lerakódásaiból képződött és folyton képződik. — E legujabb képződményű talajnem felső rétegének mélysége a folyók partjai közelében néhol, például Borosjenő vidékén, 6 lábra is terjed, a folyóktól távolabb eső helyeken azonban alig $\frac{1}{2}$ lábra és lerakódása az őstalajra történvén, ez képezi rendszeren alapját. — A talaj alkatrészei közt a következők említendők meg: a) Sötét színű közönséges homag, agyagos homag vagy homokos homagtalaj. Ezen özönvízi talajnem termékenysége általában véve kedvező és azt leginkább jellemzi, hogy jó és súlyos tiszta búzát terem és, lapályosabb részeinek kivételével, árpa-termelésre többé-kevésbé alkalmas. E talajnem legkiterjedtebb az aradi, pécskai és eleki, csekélyebb kiterjedésű a kisjenei és világosi járásokban. Legtermékenyebb változánya az Elek és Kurtics községekhez tartozó,

Békés és Csanádmegyékkel határos, pusztákon találhatók, a hol nem csak árpa, hanem dohány és repce is előnyösen termelhető benne. *b)* Világos barnás sárga, vagy sárgás színű, folyóvizek lerakódásából képződött, többé-kevésbé könnyű munkálható homagtalaj (iszap föld.) Az összes járá-sok folyói mentén található. Túlnyomóan kukoricza-termelésre használtatik, lapályosabb részei pedig kaszálókat képeznek. *c)* Hol világosabb, hol sötétebb szürkés, hol vereses színű, hideg természetű és kevésbé termékeny, néhol sovány, kötöttebb homag vagy homagos agyagtalaj, néhol kötörme-lékkal keverve. Ezen talajnem főképp a dombos és hegyes részeket képezi, noha kivételesen a róna részeken is található. Leginkább előfordul Pankota, Buttyin és Radna vidékén, kisebb terjedelemben a többi, elő nem sorolt, vidékeken is. Túlnyomóan, kivált a hegyes vidékeken, legelőket és erdő-talajt képez. Szántóföldeket képező területén zab és rozs, kisebb ered-ménynyel pedig búza és kukoricza termeltetik. Az Arad-hegylajai hegyi szőlő-területek is ezen talajnemből állanak. *d)* Többnyire világos szürke színű, rendszeren csekély termőképességű (leginkább diluvialis) homagos homok, vagy közönséges homoktalaj, többé-kevésbé hullámos fekvéssel. Ezen talajnem kisebb kiterjedésben s kedvező vegyülettel még az aradi és eleki járásban Kurtics, Mácsa és Elek községek határaitban is előfordul. — Területén leginkább kukoricza, rozs, zab és kerti bor termeltetik. *e)* Fekete vagy sötét-szürke színű, bő korhanytartalmú, kötött, néhol szí-vós homag, vagy homagos agyag, szórványosan kevés szikvegyülettel; kiszáradt mocsarak és nádasokból alakult területeken, úgynevezett réti földeken található. E talajnem kedvező termőképességét lapályos, mély, vizenyős fekvése és jelentékeny kötöttsége nagyon csökkenti, mert ter-mésének eredménye rendszeren az időjárástól függ. Nagyobb területeken a kisjenői járás Székudvar és Fekete-Gyarmat s az eleki járás Nagy-Pél és Gyula-Varsánd községeinek határaitban fordul elő. *f)* Székes talaj. E talaj-nem leginkább a megelőző pontban leírt területeken fordul elő, melyeknek rendszeren legmélyebb lapályait képezi; így a kisjenői és aradi járásokban, de egyes kisebb-nagyobb foltokban előfordul a többi sík járások területén is. Csak kis részben művelhető s leginkább rét- és legelőnek használtatik, melyek között szórványosan vak szik-foltok is fordulnak elő nem jelenté-keny kiterjedésben.

Mind ezen talajnemek termékenységét nagyban befolyásolja az ég-hajlat s a legjobb föld termését az egyik szélsőségből a másikba átcsapó hosszas szárazság vagy esőzés igen gyakran megsemmisíti; e mellett a sokszor éveken át folyton mutakozó ködharmat és rozsda a búza-termést nem ritkán közvetlenül az aratás előtt támadja s semmisíti meg, a mi leggyakrabban a pécskai járás Szemlak községének határaitban történik, miért is annak lakossága a talajnak különben elég kedvező vegyülete daczára, a búzaterméstől mindinkább eláll, vagy helyesebben elriasztatik.

A megye dombos és hegyes része az égaljnak fennebb leirt kedvezőtlen szélsőségeitől jóval kevesebbet szenved.

Habár a most is fentartott kataszteri becslő járások nem esnek össze a mai politikai felosztással, a földadó előmunkálatok czéljából a megye földalakzati jellegének feltüntetésére szolgáló adatok nagyon használhatók, azért azok e táblázatát közlöm:

Folyó szám	Kataszteri becslőjárás	Osztály-vidék	S í k		Dombos		Hegyes		Össze- sen
			hold	%	hold	%	hold	%	
1	Aradi . . .		230700	100	—	—	—	—	230700
2	Erdőhegyi .		208240	95	6576	3	4384	2	219200
3	Pankotai . .	I.	96400	80	12050	10	12050	10	120500
	»	II.	6940	10	13880	20	48580	70	69400
4	Buttyini . .		34905	15	34905	15	162890	70	232700
5	Radnai . . .		37160	20	18580	10	130060	70	185800

Nem fedik ez adatok egymást azokkal, melyeket a *mívelési ágakra* vonatkozó és a legjobb hivatalos forrásból, az aradi pénzügyigazgatóság kataszteri nyilvántartó osztályától, kaptam, de számszerűen igazolják, hogy a megye nyugati része egészen sík, a Lunkaság is 5% hijával az, a Hegyaljának nagyobb fele, a Maros és Körösvölgye ellenben túlnyomólag hegyes. A megyének jóval nagyobb fele lapályos vidéken terül el. Arad-vármegyének és Arad sz. kir. városnak területe, a legújabb, 1897. évi márczius hó 11-éről kelt, hivatalos és a jelen állapotot feltüntető, adatok szerint 1.055,711 kataszteri hold és 183 □-öl; a megye és város összes kataszteri tiszta jövedelme 2.876,576 forint 48 krajczár, mely után 733,534 frt 18 kr. földadó fizetendő. Ebből Arad sz. kir. városra 19,530 kat. hold és 18 □-öl terület, 124.012.68 frt tiszta kat. jövedelem és 31,623.25 forint földadó esik.

Az 1.055,711 hold 183 □-öl területből:

	kat. hold	□-öl	kat. tisztajövedelem
Szántó föld	404,053	49	2.102,235 frt 10 kr.
Kert	14,843	219	133,642 » 88 »
Rét	53,797	440	166,264 » 66 »
Szőlő	4,771	551	60,047 » 96 »
Legelő	140,756	377	244,093 » 95 »
Erdő	320,569	649	167,564 » 20 »
Nádas	359	1559	2,727 » 43 »
Terméketlen	47,558	1139	— » — »

Különböznek az adatoktól nemcsak a korábbiak, melyek még a nagyhalmágyi járásnak Aradvármegyéhez való csatolása előtti időkből származnak, hanem a későbbiek is, mivel a kataszter folytonos kiigazítása, az újabb, megbízhatóbb felmérések és a művelési ágak változásainak mind szabatosb feltüntetése egyre közelebb visz a valósághoz. Így, a vármegye akkori alispánja által kiadott 1870. évi »Államrajzi táblázat« 1.026,334 kat. holdban és 959 □-öbben mutatja ki Aradmegye területét. A földművelési miniszterium által már a nagyhalmágyi járás betudásával közzétett 1892. évi adatok szerint az 1.059,836 kat. holdat képezett. Az én kérésemre Aradvármegye alispánja 1895-ben a községektől kívánta be azok területének művelési ágak szerinti kimutatását. Az így összegyűlt adatok főösszege csak 1.027,503 holdat és 747 □-ölet képez, holott a folyó évi állapotot feltüntető és Rónay István pénzügyi tanácsos és kataszteri nyilvántartási biztos úr által összeállított 1897. évi adatok szerint a megye és város területe 1.055,711 holdra és 183 □-öltre terjed ki. — Miután kívánatos, hogy e monographiában a megye területi viszonyai minden irányban megvilágittassanak és miután a folyó évről szóló adatok csak kataszteri becselő, az 1895. évek pedig szolgabírói járások szerint vannak összeállítva, a községek szerinti kimutatást a mellékletek között adván, a kétféle járási kimutatást itt tartom szükségesnek közölni. — Az eltérés a kettő végeredménye között úgy sem nagy, mivel a szolgabírói járások adatai között az aradvárosiak természetesen nem foglaltatnak.

I.
Aradvármegye területi viszonyainak kimutatása mivvelési ágak és szolgabírói járások szerint
1895-ből.

Megye	Járási	Szántó		Kert		Rét		Legelő		Szőlő		Erdő		Nádas		Termé- ketlen		Összes terület	
		hold	öl	hold	öl	hold	öl	hold	öl	hold	öl	hold	öl	hold	öl	hold	öl	hold	öl
A r a d	Aradi	58715	1389	1104	156	3527	1097	7799	445	730	986	2877	835	71	414	3453	778	78279	1306
	Borosjenői	47042	1452	1050	1519	7634	207	22489	120	477	467	13969	648	—	—	4377	878	97041	491
	Borossébesi	32876	1389	2976	319	2281	787	23683	686	109	420	92017	46	—	—	5962	998	159906	1445
	Eleki	61700	178	259	555	2569	682	12808	960	1609	664	526	1369	7	1470	3927	899	83409	377
	Kisjenői	72930	844	1122	1149	15120	1492	40269	827	438	243	11725	240	12	600	7998	1354	149618	349
	Nagyhalmdgyi	16671	1016	1347	884	1052	1393	8431	1298	2	1574	38515	712	—	—	2152	1223	68175	100
	Pécskai	46942	132	800	346	2591	1313	3872	520	532	233	8101	1163	8	91	3689	283	66537	881
	Radnai	24526	248	1826	1070	6325	1330	11777	208	271	614	106321	1473	56	126	5656	230	156761	499
	Ternovai	39506	552	755	603	4238	649	9868	902	161	1318	41186	1323	—	—	2706	411	98423	958
	Világosi	44131	256	1156	207	4848	653	11188	1009	1150	824	3507	67	40	1050	3327	1481	69350	747
Összesen	445043	1056	12399	408	50191	03	152188	575	5483	943	318748	1476	196	551	43252	535	1,027503	747	

II.

Aradvármegye és Arad sz. kir. város birtokviszonyai művelési ágak és kataszteri becslőjárások szerint 1897-ből:

Kataszteri becslőjárás	Szántó		Kert		Rét		Szőlő		Legelő		Erdő		Nádas		Terméketlen		Összesen	
	kat. h.	öl.	kat. h.	öl.	kat. h.	öl.	kat. h.	öl.	kat. h.	öl.	kat. h.	öl.	kat. h.	öl.	kat. h.	öl.	kat. h.	öl.
Aradi	164181	582	2673	538	9420	947	2624	344	25555	808	9634	319	119	122	12481	824	226689	1304
Buttyáni	50179	839	4970	211	3908	946	64	1454	34398	730	130592	1195	—	—	8380	1052	232495	27
Erdőhegyi	103912	224	2722	807	21024	823	519	1320	55461	1096	25334	429	33	1099	11934	386	220942	1384
Pankotai	69448	1312	2225	871	8752	904	1041	1172	22352	150	10839	1383	66	639	6179	1535	120946	1566
Pankotai	18395	1297	1182	1247	707	707	75	1492	8400	582	36676	1451	—	—	1501	481	69654	857
Radnai	33897	595	4068	1325	7269	913	444	1169	24588	211	107491	672	140	1299	7081	61	184981	1445
Összesen	440055	49	17843	219	53797	440	47771	551	170756	377	320569	649	359	1559	44558	1139	1055711	183

III.

A föld tiszta jövedelme és a földadó:

Kataszteri becslőjárás	Szántó		Kert		Rét		Szőlő		Legelő		Erdő		Nádas		Összesen		Összes földadó	
	frt	kr.	frt	kr.	frt	kr.	frt	kr.	frt	kr.	frt	kr.	frt	kr.	frt	kr.	frt	kr.
Aradi	1104436	73	36232	10	39364	13	28550	31	66838	88	31829	17	1071	67	1308323	01	333622	45
Buttyáni	87626	49	23190	28	8264	11	425	80	11777	48	31336	65	—	—	162820	81	41519	61
Erdőhegyi	404076	92	22024	78	66646	43	5430	20	96655	27	32752	61	261	07	627847	28	160101	25
Pankotai	352357	29	21141	20	29032	18	16845	97	51725	22	8031	97	514	60	449648	43	122310	21
Pankotai	27900	36	6398	17	7472	94	626	92	3882	14	16025	61	—	—	62306	14	15888	29
Radnai	125837	61	24656	35	15484	87	8168	76	13214	96	47388	19	880	07	235630	81	60092	37
Végösszeg	2102235	40	133642	88	166264	66	60047	96	244093	95	167564	20	2727	43	2876576	48	733534	18

III. Egy kiváló mezőgazdánk, Barkassy Kálmán, megyei közgazdasági előadó szerint a szántóföldeken általában a talaj termő erejét túlságosan igénybe vevő zsaroló gazdálkodást folytatnak, mely magát előbb-utóbb okvetlenül meg fogja boszulni. A piaczi növények termesztésére felhasznált szántóföldek területe mellett a takarmány növények termesztésére fordított terület csaknem elenyésző csekély és még a természetes kaszálók területének hozzászámításával sem nyújthat megnyugvást. A szántóföldek területéből a piaczi növények 96.4%-ot, a takarmány növények pedig csak 3.6%-ot foglalnak el. A szántóföldek és rétek területéből a piaczi növényekre 82.8%, a takarmány növényekre pedig 17.2% esik.

A piaczi növények között a kalászos gabonaneműek oly magas százalékkal fordulnak elő, hogy azoknak két évben egymás után kell következniök, mely körülmény akkor, midőn a tiszta fekete ugarnak tartása most már nagyrészt kiment a gyakorlatból és az ugar-terület kapás és takarmány növények művelésének engedett tért, a kalászosok által elfoglalt területnek kellő megművelését, gyomoktól való tisztán tartását és a növényi betegségektől való sikeres védekezést nagyon megnehezíti.

E részben a mult évekről igen becses adatok állanak rendelkezésemre, melyeket a földművelési miniszterium statisztikai osztálya az ősananyagból állítottatott össze részemre. Azonban merőben lehetetlen levén azok közlése, mert sokszorosán túlhaladnák az átengedhető tért részökre, csupán egy esztendőnek, az átlagos állapotot feltüntető 1892. évnek, adataira szorítkozom, melyek a korábbi és későbbi időszak idevágó viszonyait is nagyon megközelítőleg jellemzik. — Mielőtt azonban ezt tennem, még néhány fontos adatot iktatok ide: Az 1892. évi összes termés értéke 20.503,795 frtra tétetett, melyből egy hold learatott területre brutto 43.18 frt esik. Némely évben a termés értéke 27 milliót is meghalad, de más években lemegy 16 millióra. Ilyen ingadozás mutatkozott például 1891. és 1890. között. A megye egész területéből szántó föld 41.7%, kert 1.6%, rét 5%, szőlő 0.4%, legelő 16.2%, erdő 30.1%, nádas 0.03%, a többi pedig terméketlen. A szántóföldekből az 1882—1891. közt lefolyt tíz év átlaga szerint be volt vetve, illetőleg ültetve, búzával 37.73%, rozsszal 9.33%, árpával 6.68%, zabbal 7.81%, tengerivel 30.81%, burgonyával 0.78%, czukorrépával 0.03%, takarmányrépával 0.52%, dohánynyal 1.04%, lennel 0.04%, kenderrel 0.74%, mesterséges kaszáló volt 2.61%. — Az ugar az összes szántóföldeknek rendesen 2.2—4.3%-át teszi.

	Buza	Rozs	Árpa	Zab	Repcze	Köles és tatárka
Learatott terület katasztr. hold	179,785	30,373	18,666	31,764	1,931	395
Átlag termés egy kat. holdon métermázsa	7 ⁻⁰⁶	8 ⁻¹⁸	6 ⁻⁵⁶	5 ⁻³⁴	3 ⁻⁴³	6 ⁻¹⁹
Termés összesen métermázsa	1.270,363	248,479	122,366	169,635	6,623	2,440
Egy métermázsa átlag piaci ára forint	7 ⁻³¹	6 ⁻⁴⁹	5 ⁻⁰⁰	4 ⁻⁸⁶	10 ⁻³⁵	4 ⁻³⁰
Termés értéke összesen forint	9.286,354	1.612,629	611,830	790,499	68,548	10,509
Egy kat. hold brutto jöv. forint	51 ⁻⁶⁵	53 ⁻⁰⁹	32 ⁻⁷⁷	24 ⁻⁹¹	35 ⁻⁴⁹	26 ⁻⁶⁰

	Tengeri	Borsó, len- cse, bab	Mag, büköny	Dohány	Czukur- répa	Burgo- nya	Takar- mányrépa	Luczerna, lóhere stb.
Learatott terület katasztr. hold	124,447	881	2,724	3,399	1,014	3,823	3,049	5,203
Átlag termés egy kat. holdon métermázsa	9 ⁻⁵⁴	5 ⁻⁷⁶	6 ⁻⁰⁰	8 ⁻⁰⁷	159 ⁻²⁷	40 ⁻⁵⁹	206 ⁻⁹⁰	19 ⁻⁸⁵
Termés összesen métermázsa	1.186,832	15,073	16,352	27,433	161,501	155,177	630,848	103,301
Egy métermázsa átlag piaci ára forint	3 ⁻⁷⁸	5 ⁻⁵⁶	5 ⁻⁸²	22 ⁻⁰⁰	0 ⁻⁷⁶	1 ⁻⁸⁰	0 ⁻⁴⁴	2 ⁻⁴³
Termés értéke összesen forint	4.486,225	28,206	86,993	603,526	122,741	279,319	277,573	251,021
Egy kat. hold brutto jöv. forint	36 ⁻⁰⁴	32 ⁻⁰¹	31 ⁻⁹³	177 ⁻⁵⁵	121 ⁻⁰⁴	73 ⁻⁰⁶	91 ⁻⁰³	48 ⁻²⁴

	Bükköny-keverék	Természetes kaszáló
learatott terület kat. hold	7,595	57,363
átlag termés egy kat. holdon métermázsa	16,85	12,89
termés összesen métermázsa	127,949	739,186
egy métermázsa átlag piaczi ára forint	2,23	1,90
termés értéke össze- sen forint	285,326	1.404,453
egy kat. hold bruttó jövedelme frt	36,95	24,48

L e n m a g é s l e n f o n a l

learatott terület kat. holdakban	átlag magtermés egy kat. holdon métermázsa	átlag fonaltermés egy kat. holdon métermázsa	magtermés ösz- szesen méter- mázsa	fonaltermés ösz- szesen méter- mázsa	egy mm. mag átlag piaczi ára forint	egy mm. fonal átlag piaczi ára forint	magtermés értéke összesen forint	fonaltermés értéke összesen forint	egy kat. hold bruttó jövedelme forint
110	3,64	3,00	400	300	9,87	33,50	3948	11055	136,39

K e n d e r m a g é s k e n d e r f o n a l

learatott terület kat. holdakban	átlag magtermés egy kat. holdon métermázsa	átlag fonaltermés egy kat. holdon métermázsa	magtermés ösz- szesen méter- mázsa	fonaltermés ösz- szesen méter- mázsa	egy mm. mag átlag piaczi ára forint	egy mm. fonal átlag piaczi ára forint	magtermés értéke összesen forint	fonaltermés értéke összesen forint	egy kat. hold bruttó jövedelme forint
2303	3,45	2,88	7942	6625	10,70	29,80	85615	197425	122,90

IV. A mi a birtok megoszlást illeti, erre vonatkozólag az adatok nagyon ingatagok. A dolog természete szerint egyes vidékek szerint a nagy, közép és kis birtok nagyon relatív fogalom. Azért ezen, képet nem is adó adatok mellőzésével, csupán a *korlátolt szabad birtok eloszlására* vonatkozókat mutatom be. — Aradvármegyében és városban az 1892-ben eszközölt hivatalos kimutató szerint 293,262 hold korlátolt birtok van 744,488 hold szabad birtokkal szemben. E két összeg együtt főeredményt mutat, mint a kataszteri kimutatóské, azonban legalább fogalmat ad a két birtokkategória közötti viszonyáról.

	Kincstári birtok		Vallás és közalapítványi birtok		Vasutak birtokában		Hitbizományi birtok		Testületek birtokai					
	kat. h.	öl	kat. h.	öl	kat. h.	öl	kat. h.	öl	kat. h.	öl	kat. h.	öl	kat. h.	öl
Aradmegye és város	108067	267	5150	539	862	76	19086	911	164630	824	6993	541	0.66	

	Érsekségek (metropolita) püspökség				Káptalanok				Rendházak	
	róm. kath.	gör. kath.	gör. keleti	gör. keleti	róm. kath.	gör. kath.	róm. kath.	gör. kath.	róm. kath.	kalugyer
Aradmegye és város	kat. h.	öl	kat. h.	öl	kat. h.	öl	kat. h.	öl	kat. h.	öl
	221	197	0.2	481	68	1032	4	1580		

E g y e s e g y h á z k ö z s é g e k b i r t o k a i																						
Római katolikus		Görög katolikus		Görög keleti		Evang. helvét hitvallású		Evang. ágostai hitvallású		Zsidó												
egyház	lelkész	egyház	lelkész	egyház	lelkész	egyház	lelkész	egyház	lelkész	egyház	lelkész	k. h.	öl.									
214	214	207	472	241	19	118	317	1562	427	2801	364	268	1	225	549	67	675	32	420	14	346	
k. h.	☐	öl.	☐	k. h.	☐	öl.	☐	k. h.	☐	öl.	☐	k. h.	☐	öl.	☐	k. h.	☐	öl.	☐	k. h.	☐	öl.

Arad vármegye és város

N e v e l é s i c z é l o k r a s z o l g á l ó b i r t o k o k																														
F e l e k e z e t t i i s k o l á k																														
Állami és községy iskolák		rómn. kath.		gör. kath.		gör. keleti		helvét hitvallású		ágostai hitvallású		unitárius		Mózes hitvallású		egyesült prot. közös tanintézetek		Az összes iskolák alapja												
kat. h.	☐ <th>öl.</th> <th>☐ <th>kat. h.</th> <th>☐ <th>öl.</th> <th>☐ <th>kat. h.</th> <th>☐ <th>öl.</th> <th>☐ <th>kat. h.</th> <th>☐ <th>öl.</th> <th>☐ <th>kat. h.</th> <th>☐ <th>öl.</th> <th>☐ <th>kat. h.</th> <th>☐ <th>öl.</th> <th>%</th> </th></th></th></th></th></th></th></th></th></th>	öl.	☐ <th>kat. h.</th> <th>☐ <th>öl.</th> <th>☐ <th>kat. h.</th> <th>☐ <th>öl.</th> <th>☐ <th>kat. h.</th> <th>☐ <th>öl.</th> <th>☐ <th>kat. h.</th> <th>☐ <th>öl.</th> <th>☐ <th>kat. h.</th> <th>☐ <th>öl.</th> <th>%</th> </th></th></th></th></th></th></th></th></th>	kat. h.	☐ <th>öl.</th> <th>☐ <th>kat. h.</th> <th>☐ <th>öl.</th> <th>☐ <th>kat. h.</th> <th>☐ <th>öl.</th> <th>☐ <th>kat. h.</th> <th>☐ <th>öl.</th> <th>☐ <th>kat. h.</th> <th>☐ <th>öl.</th> <th>%</th> </th></th></th></th></th></th></th></th>	öl.	☐ <th>kat. h.</th> <th>☐ <th>öl.</th> <th>☐ <th>kat. h.</th> <th>☐ <th>öl.</th> <th>☐ <th>kat. h.</th> <th>☐ <th>öl.</th> <th>☐ <th>kat. h.</th> <th>☐ <th>öl.</th> <th>%</th> </th></th></th></th></th></th></th>	kat. h.	☐ <th>öl.</th> <th>☐ <th>kat. h.</th> <th>☐ <th>öl.</th> <th>☐ <th>kat. h.</th> <th>☐ <th>öl.</th> <th>☐ <th>kat. h.</th> <th>☐ <th>öl.</th> <th>%</th> </th></th></th></th></th></th>	öl.	☐ <th>kat. h.</th> <th>☐ <th>öl.</th> <th>☐ <th>kat. h.</th> <th>☐ <th>öl.</th> <th>☐ <th>kat. h.</th> <th>☐ <th>öl.</th> <th>%</th> </th></th></th></th></th>	kat. h.	☐ <th>öl.</th> <th>☐ <th>kat. h.</th> <th>☐ <th>öl.</th> <th>☐ <th>kat. h.</th> <th>☐ <th>öl.</th> <th>%</th> </th></th></th></th>	öl.	☐ <th>kat. h.</th> <th>☐ <th>öl.</th> <th>☐ <th>kat. h.</th> <th>☐ <th>öl.</th> <th>%</th> </th></th></th>	kat. h.	☐ <th>öl.</th> <th>☐ <th>kat. h.</th> <th>☐ <th>öl.</th> <th>%</th> </th></th>	öl.	☐ <th>kat. h.</th> <th>☐ <th>öl.</th> <th>%</th> </th>	kat. h.	☐ <th>öl.</th> <th>%</th>	öl.	%							
502	☐	1547	☐	109	☐	1287	☐	18	☐	990	☐	813	☐	327	☐	68	☐	529	☐	.	☐	.	☐	1428	☐	.	☐	.	☐	0-14

Arad vármegye és város

A korlátolt forgalmi birtokokból 43,301 kat. hold és 1526 öl szántóföld van.

V. A kezelési és művelési rendszerekre vonatkozólag a mezőgazdaság vidékenként adandó részletes leírása szerint az uralkodó hasznosítás az, hogy a földbirtokos gazdálkodik, habár a bérletek is el vannak terjedve. A megyében 37,699, a városban 408 önálló földbirtokos és földműves van, a kik mellett csak 199 és 33 bérlő találtatott 1891-ben. Amott 0,53, itt 8,09%.

A művelési rendszerek közül mindenik bőven van képviselve. Az uradalmak nagyrésze váltógazdasággal vagy a norfolki rendszer szerint gazdálkodik, a középbirtokosok részben ezeket, részben pedig a javított hármás nyomású rendszert, a kisbirtokosok a tiszta hármás vagy kettős nyomású rendszert alkalmazzák. Végül egyes vidékeken, pl. a nagyhalmágyi járásban, de más hegyes vidékeken is az úgynevezett váltakozó vagy mező füves rendszer (Koppelwirthschaft) mellett hasznosítják területüket. Három-négy évig szántják, másik három-négy évig pedig legelőnek használják azt. Az uradalmak a keleti vidéken magas színvonalon gazdálkodnak és e részben a leírandó uradalmak között sok nemcsak e vidéken, hanem az országban is kiváló helyet foglal el. Ugyanez áll a középbirtokosok egyrészéről is. Ezek közt azonban már sok van, a ki földbirtokát nem gondolja eléggé, sőt ha bérbe nem adja, a feles rendszer mellett kezeli, a mi épp úgy, mint a helytelen bérszerződés mellett kiadott birtokot egy rövid évtized alatt alkalmas teljesen elrontani. — A kisbirtokosok gazdálkodása vidékenként nagyon különböző. Voltaképp általában úgy gazdálkodnak, mint a század első felében. Csak egyes községek lakossága tanúsít több tanulékonytságot. A szabály, hogy rablógazdaságot folytatnak. E részben óriási mulasztásokat kell még pótolni és úgy a hatóságoknak, valamint a gazdasági egyletnek gyakorlatibb és közvetlenebbül ható tevékenységet kell kifejteni.

A földművelés jellege általában külterjes s iránya a gabonaneműek és kapásnövények termelése. A hajdani téres legelők s parlagföldek egymás után tűnnek el s jól-rosszul művelt szántóföldeknek és tanyáknak adnak helyet. Kereskedelmi növényeket csak ujabban termelnek nagyobb mérvben; e téren az uradalmak járnak elől jó példával, melyet a középbirtokosság követni igyekezik, míg a kisbirtokosság megmarad a művelés régi módjai mellett.

A gabonaneműek közül ez idő szerint még a búza termeltetik legnagyobb mérvben, de a termelés az alacsony búzaárak folytán csökkenőben van. Ezzel szemben emelkedést mutat az ez idő szerint még csekélyebb mérvű rozstermelés, ugyszintén, bár nem oly nagy mérvben, az árpatermelés, zabot főleg csak az uradalmak termelnek, s a termés alig mulja felül a megyei szükségletet.

A kapásnövények közül egyedül a tengerit termelik nagyobb mérvben. A Maros és Körösök mentén ez az elsőrendű művelési ág s a sík

vidéken is közvetlenül a búza után következnek. A megyében 120—130,000 holdat fordítanak tengeri termelésre; a holdankénti átlagos termés 8—10 q-ra becsülhető. A burgonyatermelésre a megye televényes földjei nem alkalmasak s így e czikkből alig termelnek többet, mint a mennyi a helyi szükséglet fedezésére elégséges. Egy kat. holdon 18—35 q. burgonya terem rendes években. Hüvelyeseket aránylag keveset termelnek, lencsét és babot csak a Marosvölgy kavicsos földjeiben és a Körösvölgy némely vidékén termelnek eladásra szánt felesleggel.

A kereskedelmi növények közül a cukorrépa, repcze, dohány és komlótermelés érdemel említést. Komlót eddig csak a pankotai uradalomban termelnek. A szép fejlődésnek indult cukorrépa-termelésre ujabban káros hatással volt a cukoripar terén mutatkozott pangás. A holdankinti termés 78—110 q közt változik. — A repczetermelés a vele járó nagy kockázat miatt nem tud széles körben elterjedni. Az 1894. év folyamán Aradban 3567 holdon termelték ezt a növényt; a holdankinti átlagos termés 3—9 q. közt változik.

VI. A dohánytermelést Aradvármegyében azon időpontra lehet visszanyomozni, midőn az Magyarországon általán meghonosított, a mi valószínűleg a törökök betörésével esik össze, miután a »dohány« név a török »duhan«-ból látszik származni. A jelen évszázad kezdetéig azonban a dohányművelés alig emelkedhetett a mai zöldségtermelés jelentőségén fölül, mert az olcsóbb szállítási eszközöknek teljes hiánya folytán a termelés csak a tulajdon szükséglet fedezésére szorítkozhatott.

Csak azon időponttól, midőn az osztrák tartományokban — a hol a dohányegyedáruság még 1784-ben állított fel, — az ottani jövedéki gyártmányok fogyasztása rohamosan kezdett emelkedni és a mint eközben a hajózási viszonyok Magyarországon évről-évre javultak, nyert a dohánytermékekkel való kereskedés jelentőségben a jobb piactól távolabb fekvő vidékeken, tehát Aradvármegyében is, még pedig annival inkább, mert az itt termelt fajoknak a gyártásra való határozott használhatósága bebizonyult. Nagy kedveltségnek örvendtek azon időtájt Glogovác és Uj-Szt-Anna községek dohányjai, miután szelid, kellemes illat által tüntek ki és különösen más fajokkal való vegyítésre kiválóan alkalmasak voltak. A magyar dohányok fővevője ez időtájt az osztrák dohányjövedék (abaldo vagy appalto) volt, mely a vételt vagy szabad kézből saját közegei által kirendeltségei, vagy pedig nagyszállítók (br. Sina, Wodianer és Schosberger) útján eszközölte. Midőn az Aradvármegyében lefoglalt kincstári telepítvények, valamint később egyes nagybirtokosok vagy uradalmak is, az osztrák jövedéknek dohánylevelek termelésére és átadására szerződésilegesen kötelezték le magukat, nevezett jövedék 1844-ben Aradon egy külön dohánybeváltó hivatalt állított fel, melynek raktárai eredetileg a radnai-úton voltak, a hol jelenleg a Neuman-féle gabona-magtár áll,

később azonban e célra a város ez útnak végén, a Maros árterében, egy nagyobb területet engedett át. E hivatal foglalkozott a nyers anyagok átvétele-, kiképzésével, válogatása- s bálozásával és közvetítette ezeknek elszállítását a cs. kir. dohánygyárakba. Hogy a beváltási üzlet mily terjedelmű lehetett, azt jelenleg nehéz kipuhatolni, de az évi átvétel összes mennyisége valószínűleg 1844-től a dohánygyedárúságnak Magyarországon történt felállításáig átlagosan 10,000 bécsi mázsa, a vételár pedig mázsánként 6—7 frt közt lehetett. Az 1820—1830-as években az átlagár mázsánként éppen csak 4—5 frt volt. A dohánygyedárúságnak 1851-ben Magyarországon történt behozatalával a viszonyok lényegesen megváltoztak, mert ezen új intézmény népszerű nem, sőt mondhatni gyűlöletes lévén, az a természetes törekvés keletkezett, hogy az azelőtt szabadon vásárolható dohányt ezentúl dugárúság útján szerezzék meg és pedig annyival inkább, mert a cs. k. osztrák jövedék gyártmányainak árait ez országban addig szokatlan magasra csigázta, a mihez másrésről a közönségnél egyébként igazolatlanul elterjedt azon előítélet is járult, hogy a trafika-dohány nem valódi és tiszta, hanem präparált állapotban adatik el a fogyasztóknak. A pénzügyőrségnek sürgős dolga lett a mindinkább elharapódzó csempészetet megakadályozni és a mint ez irányban kifejtett tevékenysége elégtelennek bizonyult, a természetes következmény lőn, hogy azon községekben, hol a csempészetnek gátat vetni nem lehetett, a dohánytermelés lassanként redukáltatott s későbbben mindenkorra be lőn szüntetve. A csempészetet odaadással űző kizárólag kistermelők kizárásával első sorban így azon községek sujtattak, melyek a legkedvezőbb fekvés és talajviszonyok folytán a dohánytermelés legjelesebb előfeltételeinek birtokában voltak és a melyeknek határaiban ennek következtében a legjobb anyag állítottatott elő, mert hiszen éppen ez örvendett a csempészetben a legnagyobb keresletnek. Ennek folytán éppen a tényleg legjelesebb dohánytermékek tűntek el a forgalomból mindenkorra. A kistermelők kizárásával nyert termelési területeket lassankint a nagy termelőknek engedték át, kik a csempészet tekintetében sokkal megbízhatóbbaknak bizonyultak. Ezek a dohánytermeléssel járó minden kezelési munkálatot, tehát a palánták felnevelését és kiültetését, a növények kapáltatását, töltegetését és bugázását, végre a levelek szedését, fűzését, szárítását és csomózását feleskertészek, az úgynevezett gányók vagy kukások által eszközöltették, mely szolgálmányokért nevezettek szabad lakást, fűtést és más kisebb naturálékát, valamint havi élelmezési előlegeket kaptak. A feleskertészekkel az országban egy specialis cseléd-osztály teremtetett, mely a dohányművelésnek állandó növekedésével Magyarországon oly mértékben gyarapodott, hogy ma, a midőn a termelési összterületeknek jó kétharmad része a nagytermelők kezében van, az országban legkevesebb 20 ezer ily család létezik.

E kertész-családokból pontos felvétel szerint még ma is, midőn az engedélyezett terület az időközben beállott túltermelés miatt 10%-kal leszállított, 600 esik Aradvármegyére, körülbelül 3000 lélekkel. — A dohánygyedárúságnak Magyarországon történt behozatalával az osztrák dohányjövédéki igazgatóság azon fáradozott, hogy a dohánynövény művelését magasabb fokra emelje és e végből nemcsak két kipróbált dohánykertészt hozatott Hollandiából, hanem a legtöbb dohánybeváltó hivatalnál, különösen az alföldieknél, mintatelepeket is létesített. Azonban a gazdák ezeket alig méltatták némi figyelemre és a dohánytermelést csak azon mód szerint űzték, mint száz évvel korábban. Hogy a dohányanyag mindazáltal kevés kivétellel a gyártási céloknek teljesen megfelelt, egyedül azon körülménynek tudható be, hogy akkoriban még elegendő őserőben levő talaj állott rendelkezésre. Csak 1860. óta, midőn a dohányművelésnek egyre növekvő kiterjedése folytán Aradon egy külön dohánybeváltó felügyelőség állított föl, jelezhető e tekintetben az első, mondhatni korszakot alkotó, haladás, mert e hivatalnak akkori vezetője, Mandis János, ki az ebbeli tapasztalatait Németországban és Hollandiában szerezte, a dohánylevelek szárítását illetőleg oly eljárási módozatoknak tört utat, melyek nemcsak a levélnek épségben maradását teszik lehetővé s ezáltal értékét a gyártás szempontjából emelik, hanem egyszersmind ezen ma oly fontos mezőgazdasági ág jövedelmezőségét is lényegesen fokozni alkalmassok. Mandis a levelek javának nem az eddigi eljárás szerinti, hanem oldalt fűzését ajánlotta, miáltal a levél oldalai befelé, a nedvdús középborda ellenben kifelé fordítvák, ily módon a szabad levegőnek hozzáférése tetemesen elősegítettén. Ezen eljárás tette lehetővé a zsinóroknak a felfűzés után nyomban a szárító pajtában való elhelyezését s a termelőnek a külső időjárás befolyásától való teljes függetlenítését. — E szárítási mód legelsőbbbe a badeni Pfalzban alkalmaztatott, majd onnan egész Németországban elterjedt.

A Hollandiában dívó szárítási móddal is tettek kísérleteket nálunk. Vásárhelyi László Lőkösházán a leveleknek egy részét ma is hollandiai módra szárítja. — A Virginiában szokásos tüzelés általi szárítást is megkísérelte Atzél Péter annak idején Sikulán, de ez sem bizonyult nálunk semmiképen célhoz vezetőnek. A hazai dohányművelés emelése érdekében már egyszer megkezdett reform-művet a magyar ministeriumnak 1867-ben történt életbeléptetésével megkettőztetett igyekezettel folytatták.

A kormány azon célból, hogy a dohánytermelőket az okszerű termelés elfogadására és a finomabb minőségek előállítására buzdítva, a 70-es évek elején többször dohánykiállításokat rendezett, a melyeknél a kiemelkedő sikerek díjakkal, a legjobb feles kertészek 50 forintig terjedő pénzjutalmakkal lettek kitüntetve. — Ugyanezen célból majdnem minden dohánybeváltó állomáson szabályszerű dohánytermelési mintautletvények

létesítették, nemkülönben az ország valamennyi gazdasági tanintézetében és földművelési iskolájában a dohánytermelés mint köteles tantárgy vétetett föl. Végül azon vidékekre, a hol hátramaradás észleltetett, vándor-tanítók küldettek, kiknek az volt a feladatuk, hogy az okszerű dohány-termelést hathatósan előmozdítsák.

Mindezen intézményeknek elvitázhatatlan vívmányait a jobb termelés képezi.

A gr. Nádasdynak forray-nagyiratosi, a gr. Zselénszkynek ötvenesi és Purgly János sofronyai ültetvényein ez idő szerint 20—20 ezer exsicator van alkalmazva és mondható, hogy a legfényesebben válnak be.

A mi éghajlatunk nem kedvezett mindig az idegen fajoknak. Ennek igazolására legyen megengedve csak egy példára hivatkozni; 1874. évben az aradi dohánymintaültetvényen egyidejűleg svéd és chinai magvakkal tétettek termelési kísérletek, de a svéd növénynek leveleit, a nekik szokatlan nagyobb hőség következtében június elején, a mikorra már teljesen megvoltak érve, le kellett szedni, míg a chinai palánták még akkor alig voltak kiültethetők, daczára annak, hogy mindkét fajnak a magja ugyanazon a napon és egymás mellett vettetett el és hogy a melegágyakban teljesen azonos ápolásban részesültek. A magyar dohány kivitelére nézve számos nehézséget kell manapság leküzdenünk.

Hogy ily szomorú viszonyok mellett mindazonáltal képesek vagyunk évente 25—30 ezer métermázsza dohányt exportálni, ez csak a magyar dohánykiviteli részvénytársaság ügyes és körültekintő ügybuzgóságának köszönhető.

A mit a termelőknél, dicséretesen ki kell emelni, hogy a hazai dohányművelésünk emelésére irányuló eszméket örömmel ragadták meg és költséges befektetésektől sem riadtak vissza, áldozatot hozni azok megvalósítására. Az arad-békés és csanádmegyei nagytermelők e tekintetben elvitathatatlanul előharczosoknak tekintendők, mert itt ringott az ujtásoknak a bölcsője s innen terjedtek el azok lassankint az egész országban. Továbbá kétségtelen az is, hogy ezen vármegyék szállítják még ma is a jövedéknek a legjelesebb, a gyártásra valóban előnyösen felhasználható nyers anyagnak legmagasabb perczentjét. E három megye bátran magyar Havannának nevezhető.

Aradvármegyében 1855. óta — a megelőző évek adatai hézagosak, — elért dohánytermelési eredményeket, illetőleg a beváltott mennyiségeket, valamint az átlag-árak hullámzásait az idemellékelt graphikai táblázat tünteti fel. Ebből kivehető, hogy a dohánytermelés Aradvármegyében tetőpontját 1858-ban érte el, midőn 3373 termelő kapott engedélyt, 8450 kat. hold volt beültetve és a beváltási ár-összeg majdnem $\frac{3}{4}$ millió forintot tett. Ma Aradvármegyének csak 386 termelője van mintegy 2800 holddal. Az általános átlagár 100 kilogr. után jelenleg ugyancsak 20

forint körül mozog, azonban egyes kiváló nagytermelők, kik az okszerű kezelésre különös sulyt fektetnek, 24, sőt 25 frtos átlagos árban is részesülnek és olyanoknál aztán a holdankénti bruttó-jövedelem még a 200 frtot is túlhaladja.

Arad jelenleg székhelye egy m. kir. dohánybeváltó-felügyelőségnek, (Andrássy-út, p. ü. palota) melynek főnöke Feichtinger Miksa p. ü. tanácsos, a ki mellé 2 jövedéki tiszt és egy gyakornok, továbbá egy m. kir. dohánybeváltó hivatalnak, (simándi-út 4. sz.) melynek főnöke Gammerszky József és a ki mellé 3 jövedéki tiszt, 1 gyakornok és 2 munkaügyelő (raktárnok) van beosztva. Az utóbbi átlag 200 munkást foglalkoztat, a kik közül $\frac{4}{5}$ rész nő. — Az évenként kifizetett napszám a raktári örök fizetésével együtt 23—25 ezer forintot tesz.

VII. Kender a megyében jobbára csak háziipari célra termeltetik. Aradvármegyében mintegy 3300 holdon termelnek kendert, melynek eredménye 27,000 q. fonal s 24,000 q. kendermag. A luczerna-, muhar- és heremag termelésére évenként jelentékeny területeket fordítanak a nagyobb birtokosok. A szép nagyszemű árú 100 kgonkint 45—50 forinton mindig könnyen talál vevőre. A mi kender és lenkóro eladásra kerül, azt Szegedre küldik az ottani kender- és lenipari részvénytársaságnak.

A luczerna-, muhar- és heremag nagyobb részét budapesti nagykereskedők szerzik meg s csak kisebb részök jut Németországba. A takarmánynövényeket többnyire csak a házi szükségletnek megfelelőleg termelik. Forgalom tárgyát csak a Maros-völgyben termelt széna képezi, mely legnagyobb részben Aradra, kisebb mértékben Gyulafehérvárra és Lugosra szállítatik. — A sík vidéki lakosság egy része gyógyfüvek gyűjtésével is foglalkozik; ezt a kiskereskedők küldik fel Budapestre.

VIII. A birtokok forgalmára és a jelzálogi terhek körül észlelt változásokra vonatkozólag aránylag kevés adat tal rendelkezem, és a melyek létezőnek is, más-más rendszer szerint gyűjtetvén, az összehasonlítást nagyon megnehezítik; ez adatok a következők:

Az aradi és aradmegyei telekkönyvi birtoktestek tulajdonának és jelzálogi terheinek ügy- és értékforgalma 1878-ban.

A v á l t o z á s o k e s e t e i n e k s z á m a														
a b i r t o k o k b a n			a t e r h e k n é l						e g y s z e r ű e l ő j e g y z é s					
s z e r z ő d é s e k á l t a l	v é g r e h a j t á s á l t a l	h a l á l e s e t k ö v e r k e z e t b e n	u j t e r h e k k e l e t k e z é s e f o l y t á n						t e r h e k t ő l v a l ó f e l s z a b a - d u l á s f o l y t á n			m á r b e t á b l í z o t t ö s s z e g ű á t r u h á z á s o k		
			s z e r z ő d é s e k b e k e b e l e z é s e á l t a l	i g a z o l t e l ő j e g y z é s u t á n	h a g y a t é k i á t s z o l g á l t a t á s u t á n	v é g r e h a j t á s u t á n i b e k e b e - l e z é s u t á n	ö s s z e s e n	t e r h e k t ő l v a l ó f e l s z a b a - d u l á s f o l y t á n						
			a t a l	u t á n	u t á n	u t á n	ö s s z e s e n	a h i t e l e z ő k k i e l é g i t t é s e r e s z o l g á l ó b e j ö t t ö s s z e g e l e g t e l e n s e g e m i a t t	a d o l g i j o g n a k m á s m o - d u l á s m e g s z ű n é s e á l t a l	ö s s z e s e n	a v á l t o z á s o k f ő s s z e g e			
1563	245	1403	2451	209	709	15	3384	114	1960	2074	118	77	61	8929
4560744.6S	369846.96	1317373.77	1976584.42	206441.60	349076.21	30307.67	2566379.90	265398.93	2012638.18	2280877.43	111010.96	13519.86	168008.39	8983317.86

Ezen adatokkal szemben érdekesek az 1895-ik évi hasonló forgalmat feltüntető alábbi adatok, a melyek a birtok sokkal nagyobb mobilizációjáról tesznek tanúságot. De mobilizáció tekintetében Aradvármegye még sem haladt annyira előre, mint a szomszédos Békés.

1895.

	Aradvármegye	
	esetek száma	érték frt
<i>Új terhek keletkezése folytán:</i>		
Szerződések bekebelezése által	3.881	5.529,930
Igazolt előjegyzés által	229	348,951
Végrehajtás utjáni bekebelezés által	1.038	339,248
Összesen	768	111,548
Terhektől való felszabadítás folytán	5.916	6.329,677
Hitelezők kielégítésére befolyt összeg elégtelensége folytán	25	38,077
A dologi jognak más módon való megszűnése folytán	3.697	3.039,620
Összesen	3.722	3,077,697
Egyszerű előjegyzés	338	102,813
A végrehajtási jog bekebelezése már fennálló követelésekre	211	114,694
Átruházások más betáblázott összegeknél	94	317,621
Összesen	643	535,128
A változások főösszege 1895-ben	16.244	19.748,543
1894-ben volt	19.061	18.581,617

IX. Földmives népesség. Aradvármegyében és Arad szab. kir. városban mezőgazdasággal összesen 69,259 férfi, 14,112 nő foglalkozik; ezek közül földbirtokos vagy földmives 35,416 férfi és 2691 nő; bérlő 232 egyén (kizárólag béreltetten foglalkozó egyének), 201 gazdaszt, 3 gazdasági mérnök, 44 gépész; a gazdaságokban mint cseléd szolgál 9496 férfi és 268 nő; végül a mezőgazdaságnál 16,445 férfi és 8547 nő családtag működik közre mint kisegítő.

A munkásviszonyok általában véve nem kedvezőtlenek Aradvármegyében; azok a mozgalmak, melyek agrársocialismus név alatt ismeretesek, csak a Békésvármegyével határos eleki járás magyar községeiben mutatkoztak eddig, de sokkal enyhébb alakban, mint másutt. A cseléd-bérek különféleképen alakulnak az egyes vidékeken és az egyes gazdaságok körében; a megye közepe táján, pl. a borosjenői járásban, a cseléd-fizetéseknek 4 osztályát lehet megkülönböztetni; az elsőbe a paraszt-gazda, kertész, hintós-kocsis, öreg-béresek tartoznak, fizetésök átlag készpénzben 70 frt, a conventió-búza, melyet kapnak, ér 80 frtot, a tengeri 16 frtot, a szalonna 12 frtot, a só 3 frtot, a tűzifa 10 frtot, a tehéntartás 36 frtot, a sertéstartás 12 frtot, a feles tengeri föld 10 frtot, lakása és veteményes kertje 30 frtot, egész jövedelme tehát 269 frt. A második osztályé, melybe az ígás kocsisok és béresek tartoznak, 195 frt, a harmadiké, melybe a gulyás, kanász, erdőőr sorakozik, 120 frt 50 kr., a negyedik osztályba a bojtárok sorakoznak évi 92 frt jövedelemmel. Ezen átlagos fizetésnél többet és kevesebbet is kapnak a megye gazdagabb és szegényebb vidékein; a cselédek sok uradalomban igen jó, némelyekben tűrhető állapotban vannak s általában véve jobb sorsuk van, mint a napszamosoknak. Csak lakásviszonyaik rosszak, mert 2—3 család is lakik egy kis zugban és azok az uradalmak, a melyek külön szobát adnak általában véve a családoknak, egy kéz ujjain nagyon könnyen elszámálhatók. A szakmány-bérvizonyok a megye sík vidékein olyanok, mint az Alföldön, a búza levágása $\frac{1}{11}$ -én— $\frac{1}{14}$ -edén adatik ki, a zabot rendszeren $\frac{1}{10}$ -én vállalják; a cséplés, midőn a géptulajdonos adja a gépészt, fűtőt és 2 etetőt, 5—6%-ért, midőn a szükséges egyéb munkásokat is szolgáltatja, 9—10%-ért történik; a tengerit, midőn a vállalkozó minden munkálatot végez, felesek, midőn pedig a szántást, vetést, boronálást és a termés behordást a földtulajdonos vagy bérlő adja, harmadosokkal mívelik.

Arad sz. kir. városában a kétlovas napszám átlagos ára 1895-ben 5, Buttyinban 2, Kisjenőn 1.85, Pankotán 2.06, Pécskán pedig 2 forint volt. — Ugyancsak az 1895. évben a munkabérek következőleg alakultak:

J á r á s

	F é r i - n a p s z á m						N ő i - n a p s z á m						G y e r m e k - n a p s z á m					
	tavaszi	nyári	őszi	téli	tavaszi	nyári	őszi	téli	tavaszi	nyári	őszi	téli	tavaszi	nyári	őszi	téli		
ellátással	ellátás nélkül	ellátással	ellátás nélkül	ellátással	ellátás nélkül	ellátással	ellátás nélkül	ellátással	ellátás nélkül	ellátással	ellátás nélkül	ellátással	ellátás nélkül	ellátással	ellátás nélkül			
43	57	63	87	43	57	30	45	27	45	43	68	37	52	20	33	24		
Borosjenői ¹⁾ ²⁾	45	65	87	45	65	35	35	35	45	45	45	35	35	35	28	23		
Borossebesi ³⁾	25	38	50	38	55	—	38	15	25	35	48	—	45	—	25	—		
Elek ⁴⁾	45	—	85	—	65	—	38	—	35	65	—	45	—	45	—	—		
Kisjenői ⁵⁾	48	—	85	—	53	—	40	—	38	63	—	43	—	30	—	20		
Nagyhalmágyi ⁶⁾ ⁷⁾	43	70	50	73	45	63	28	48	30	38	60	34	50	25	35	16		
Pécskai ⁸⁾	45	80	100	60	80	—	35	—	40	60	80	40	60	20	30	30		
Radnai ⁹⁾	35	50	50	70	38	50	28	38	28	35	38	30	40	20	30	10		
Ternovai ^{†)}	—	50	—	70	—	50	—	—	35	55	—	35	—	30	—	20		
Világosi ¹⁰⁾	40	—	60	70	—	—	—	25	30	40	—	35	—	30	—	20		
Árad Város ^{†)} ¹¹⁾	—	60	—	80	—	50	—	45	—	60	—	40	—	40	—	25		
Vármezei átlag	37	50	59	78	44	55	29	40	26	37	41	59	35	42	22	31	14	
† Ellátásos napszám nem szokásos. — ††) Csak helyenkint																		
adnak ellátást is (kiszitkokosok). — †) Ellátás fejében reggeli, ebéd,																		
vacsora, nyáron oszonna is. — ‡) Ötvenes körül, tavasszal-nyáron																		
délben meleg, reggel-este hideg étel szokásos; őszi és télen reg-																		
gel hideg; dében meleg étel, vacsora nincs. — §) Parasztagazdák ellá-																		
tás mellett is csak annyit fizetnek, mint a nagyobb birtokos ellátás																		
nélkül. — ¶) Ellátás fejében reggel szalonna vagy tőrő, dében-este																		
főtt étel; pálinka férfiaknak — de csak nyáron — ellátás nélkül is																		
kijár. — §) Jelentés nem érkezett; a kitüntetett adatok az 1894. évről																		
szólának. — ¶) Pálinka nélkül ellátás nélkül is kijár. — †) Az ellátás																		
Hivatalos összeírás szerint Aradvármezeiben 1897. év elején mezei munkát keresett 991 egyén, munkást																		
pedig 217.																		

k r a j c z á r o k b a n

A széna- és sarjú-kaszálás a termés minősége szerint $\frac{1}{2}$ — $\frac{1}{4}$ részért végeztetik; a szakmáymunkások az aratás alkalmával szintén kapnak úgynevezett conventiót t. i. élelmi szereket természetben. — A tengerit művelő részeseknél e megyében is szokásos az úgynevezett robot (t. i. közreműködés a munkaadó egyes gazdasági munkálatainál) és bizonyos adományok a feles részéről, mint pl. zsák, csirke, holdankint 1 frt. stb. melyet a szomszédos alföldi vidékeken uzsorának szoktak nevezni. A napszamosok helyzete általában véve nem kedvező; keresetük csak a megye nyugati részében nagyobb, itt azonban egész éven át nincsenek úgy elfoglalva, mint a kisebb napszámmal bíró hegyes vidékeken, a hol szőlő-, erdei és ipari-munkát is könnyebben kapnak, úgy hogy pl. a Körös-völgyében a munkás és a munkaadó közötti viszony kisebb napszám mellett is jobb, mint a nagyobb jövedelemmel kínálkozó sík vidéken.

A mezőgazdasági munkásnép táplálkozása a nyugati sík vidéken és a hegyes vidéken ott, a hol mellékkeresete van, sokkal jobb, mint a megye egyéb részeiben. Búza-kenyérrel, főzelékfélével, szalonnával és időnkint hússal táplálkozik; a húsfogyasztás a bortermő vidékeken jelentékenyebb, míg a síkon inkább csak a disznóhizlalásból kikerült szalonnát és füstölt húst fogyasztják. A vármegye keleti részében az oláhság igen szegényesen táplálkozik s főleg tengeri-lisztből készült kenyérből és puliszkából él; húst csak kivételesen fogyaszt, ellenben, ha hozzájuthat, sok pálinkát iszik s erre fordítja keresete jelentékeny részét. — A vármegye gazdasági tudósítói nem régiben hivatalos jelentést tettek a munkás-nép élelmzéséről; e jelentésekben igen sok érdekes és becses adat foglaltatik, melyekből kiderül, hogy a megye lakosságának zömét képező oláhság már a sok ünnep és böjt miatt sem táplálkozhatik czélszerűen; a lakosság e része több huzamos böjtöt tart: húsvét előtt 7 hétig, Boldogasszony-nap előtt 2 hétig, Szt-Péter nap és karácsony előtt egyenkint 6 hétig, ezen kívül a hét egy vagy két napján egész éven át böjtöl; így a böjt meghaladja a 20 hetet. A böjt alatt szigorúan tartózkodnak minden állati élelmi-szertől; a tehetősebbek olajjal főznek s hallal és más táplálóbb ételekkel élnek; a szegények azonban annyira sanyarognak, hogy ennek következtében teljes elgyengülésük következik be. A legtöbb szülő még a zsenge gyermekeket is böjtölteti, a mi csak a testi és szellemi fejlődés rovására történhetik. Lehet mondani, hogy a románság általában vérszegény, s mint a sorozások is mutatják, folyton satnyul. Jobban él a magyar és német lakosság; a pécskai járásban pl. a nagyobb mezei munkák idején naponta négyszer étkeznek, tavasszal és ősszel háromszor, télen csak kétszer; ez az étkezési rend a béresnél, hónaposnál, napszamos-, aratónál és cséplőnél egyaránt észlelhető. A tehetősebb napjában többször is főtt ételt eszik, míg a földhöz ragadt szegény leginkább csak kenyeret fogyaszt. A nagy munka idején minden étkezés előtt egy deciliter pálinkát

iszik; reggel kenyeret, szalonnát, hozzá hagymát vagy paprikát, lebbencs-levest burgonyával fogyaszt; ebédje: tészta-leves, utána száraz tészta vagy főzelék kenyérral; hetenként egyszer vagy kétszer baromfi-, birka-, vagy sertéshúst eszik; a marhahúst nem kedveli, uzsonnára kenyeret eszik szalonnával, vacsorára tarhonya-levest vagy kenyeret szalonnával. Nyáron a gyümölcsöt, különösen a dinnyét, nagyon fogyasztja; a görög kath. vagy görög keleti vallásúak itt is rosszabbul táplálkoznak.

A *tagosítás* a megye 217 községe közül csak a következőkben van keresztülvive: Szöllősen (1837.), Eleken (1846.), Magyar-Pécskán (1873.), Nagy-Kamaráson (1876.), Simándon (1876.), Medgyes-Bodzáson (már a telepítés alkalmával), Kuvinban (1878.), Ottlakán (1878.), Nagy-Pélen (u.-a.), Gyula-Varsádon (u.-a.), Ó-Pécskán (1889.), Székudvaron és Siklón (1892-ben), Almás-Kamaráson (1896.). Folyamatban van jelenleg Nadabon és Erdőhegyen. Kényszer ugartartás csak Glogovácson van és Kereken eldöntés alatt áll e kérdés.

A *földárak és haszonbérek* nagyon különbözők megyeszerte. A kataszteri felvételek alkalmával 1882-ben a földárak alacsonyban voltak megállapítva, mert a mezőgazdaság akkori nyomott viszonyai mellett azok nagyon leszállottak. Így például az aradi becslőjárásban a kis birtokok ára kat. holdankint 100—150 frtra volt téve; ma azok átlag 300 frtra rugnak, sőt egyes helyeken, mint Pécskán, Eleken 350—450 forintra is emelkednek. Az erdőhegyi becslőjárásban átlag 1882-ben 150 frtot tett a föld ára, habár egyes helyeken pl. Szintyén volt 20 frtos föld is. Ma ott is kétszeres áron kelnek a földek. A világosi járásban az akkor 100—135 frtos földek ma 200—450 forintért adatnak el. A buttyini becslő járás régi árai 35—75, más vidéken 50—110 frtot, ma pedig minőség és fekvés szerint 50—110, 150—200, sőt 300—400 forintot tesznek. A radnai becslőjárásban a sík vidéken egy hold ára 60—80, a Maros völgyében 30—60, a dombos vidéken 20—40 frt volt a földek ára, melyekért ma 200—300, 100—200 és 40—100 frtot kaphatni. Ugyanily arányban emelkedtek a haszonbérek is, melyek az egyes járások szerint sorrendben ilyenek voltak: az aradi járásban 8—9 frt, az erdőhegyi járásban 6—7 frt, a legsilányabb földeké 1 frt 70 kr., a pankotai járásban voltak 1—2, de 6—12, sőt 15 frtos haszonbérek is; a buttyini járásban 3.50—3.60 frt; a radnaiban 2—5, továbbá 4—8 frt volt a föld haszonbére. Ma ez árak sok helyen megmaradtak, másutt 25, 50, sőt 100%-kal is magasabbak. Pécskán 25—30, a lőkősházi pusztán 15—16 forintos haszonbérek vannak. E magas bérek mellett rendszerint csak a parasztgazdák jönnek ki, a kik a saját munkájukat alig számítják valamibe.

Végül az 1000 holdnál nagyobb birtokok tulajdonosait sorolom fel.

IX.

1000 holdon felüli birtokok tulajdonosai Aradvármegyében.

F. szám	A nagybirtokos neve	A birtok helye	
		község	járás
1	Kir. erdőkincstár	Mondorlak	aradi
		Csicsér	»
		Pécska	pécskai
		Musztesd	borossebesi
		Ménes	radnai
		Solymos	»
		Berzova	»
		Tótvárad	»
		Dumbrovicza	»
		2	József főherczeg
Csintye	»		
Ágya	»		
Kisjenő	»		
Szintye	»		
Miske	»		
Fekete-Gyarmat	»		
Bánkút	eleki		
3	Kinczig János	Sikló	»
		Konop	radnai
		Simánd	kisjenői
4	Konopi Kálmán	Seprős	»
		Odvos	radnai
5	Munk H. és fiai	Gross	»
		Szlatina	»
6	Gróf Nádasdy Ferencz	Madrizesty	borossebesi
		Musztesd	»
		Soborsin	radnai
		Halalis	»
		Trojás	»
		Temesesd	»
		Zsigmondháza	aradi
7	Ürményi Pálné	F.-N.-Iratos	pécskai
		Vinyesd	radnai
		Petris	»
8	Báró Bohus László	Világos	világosi
		»	»
9	Báró Bohus István	»	»
		»	»
10	Báró Bohus Zsigmond	»	»
		Lőkősháza	eleki
11	Herzég Szulkovsky József Mária	Pankota	világosi
		Taucz	ternovai
		Aranyág	»
		Barakony	borosjenői

F. szám	A nagybirtokos neve	A birtok helye	
		község	járás
11	Herczeg Szulkovsky József Mária	Szöllős-Csigerél	borosjenői
12	Lichtenstein Alajos herceg	Kiszindia	borossebesi
13	Edelsheim Gyulai Lipót báró	Tok	radnai
14	Korek Péter	Iltyó	»
15	Korek Antal	Zaránd	világosi
16	Dezső Ádám-féle kegyes alapítvány	Uj-Panát	aradi
17	Radzivil Anna hercegnő	Kujed	ternovai
18	Wallfisch Ágoston	»	»
19	Dr. Kell Lipót	Silingyia	»
20	Königsegg Fidél gróf	Kavna	»
21	Gerhart Ignác	Nádas	»
22	Kovács István	Kresztaménes	»
23	Dániel Pál	Taucz	»
24	Török Endre örökösei	»	»
25	Dániel József örökösei	Felménes	»
26	Solymossy László báró	Duud	»
		»	»
		Kurtakér	»
		Ternova	»
		Apatelek	borosjenői
		Gurba	»
		Sikula	»
27	Károlyi Tibor gróf	Simánd	kisjenői
28	Id. Takácsy Sándor	Mácsa	aradi
29	Wenckheim Frigyes gróf	Simánd	kisjenői
		Székudvar	»
		Krokna	borossebesi
		Borossebes	»
		Kertes	»
		Govosdia	»
30	Sigray St. Marsán József gróf	Kerülő	kisjenői
31	Tisza Kálmán	Vadász	»
32	Czárán Márton	Seprős	»
33	Ifj. Czárán János örökösei	»	»
34	Czárán Gergely örökösei	»	»
35	Weber W. Miksa örökösei	Kishalmágy	nagyhalmágyi
36	Schweiger József	Csúcs	»
		Lazur	»
		Brusztur	»
37	Hollaki Imre	Acсуva	»
38	Horrán János	Buttyin	borossebesi
39	Ifj. Novák Péter	Vaszoja	»
40	Almay József örökösei	Alcsill	»
		Almás	»

F. szám	A nagybirtokos neve	A birtok helye	
		község	járás
40	Almay József örökösei	Bogyesd	borossebesi
41	Boros Beni örökösei	Gurahoncz	»
42	Aradi és csanádi egyes. vasutak	Honczisor	»
43	Deutsch József	Zöldes	»
44	Institoris Gizella és Emilia	Solymos-Bucsáva	»
45	Zselénski Róbert gróf	Zimbró	»
46	Strasser Lajos	Ötvenes	aradi
47	Almássy Kálmán gróf	Dulcsele	borossebesi
		Kurtics	aradi
		Gyulavarsánd	eleki
		Elek	»
48	M. kir. közalapítványi uradalom	Szemlak	pécskai
49	Gróf Zichy Károlyné	N.-K.-Varjas	»
50	Vásárhelyi László	Lőkősháza	eleki
51	Id. Sternthal Adolf	Nagy-Pél	»
52	Sternthal Salamon	»	»
53	Mocsonyi Zeno	Kurtics	aradi
54	Purgly János	»	»
55	Friebeisz Miklós	»	»
56	Justh Zoltán	»	»
57	Korbuly István és örökös társai	»	»
58	A község mint erkölcsi testület	Tótvárad	radnai
59	» » » »	Baja	»
60	» » « »	Trojás	»
61	Elek község mint erkölcsi testület	Szinitye	kisjenői
62	A község mint erkölcsi testület	Csúcs	nagyhalmágyi
63	» » » »	Acsuva	»
64	» » » »	Lazur	»
65	» » » »	Buttyin	borossebesi
66	» » » »	Kiszindia	»
67	» » » »	Zöldes	»
68	Vásárhelyi Béla	Csermő	borosjenői
69	Müller Vilmos	»	»
70	Vajda István	Bokszeg	»
71	A község mint erkölcsi testület	»	»
72	Ausländer Roth Regina	Berza	»
73	Barkassy Kálmán	Algyest	»
74	Jakabffy István	Somoskesz	»